

Kerkes Erzsébet

Alkalmazott filozófiai, hermeneutikai kísérlet a kisebbségi létparadoxon megvilágítására

Dolgozatunk Veress Károly egyik könyvét, hermeneutikai kísérletét (Egy létparadoxon színe és visszája. Hermeneutikai kísérlet a nem lehet-probléma megnyitására) méltatja, mely 2003-ban jelent meg Kolozsvárt. Veress megkísérel a kisebbségi létparadoxon értelemtartalmának több értelmezési szinten való felfejtését, kifejtését: megvizsgálja a probléma egzisztenciális, morális, politikai és filozófiai vetületeit. A hermeneutikai vizsgálódás tárgya az 1937-ben Makkai Sándor által publikált Nem lehet cikk és a hozzá kapcsolódó szövegek gondolati tartalma (a teljes vita), a kisebbségi létparadoxon-probléma és ennek lehetséges értelmezései..

Az alábbiakban Veress Károly *Egy létparadoxon színe és visszája. Hermeneutikai kísérlet a nem lehet-probléma megnyitására* (Kolozsvár, 2003) című könyvének gondolatmenetére reflektálok, melynek témája, a kisebbségi lét és annak értelmezési lehetőségei, Veress Károly tanárom egyik fontos kutatási területe. Ezzel a témával sok mesterképzős szemináriumon és még több kötetlen beszélgetés alatt foglalkoztunk mint olyannal, amely iránt elevenen érdeklődtünk mi is, a fiatalok, tanítványokként/erdélyi értelmiségiekként a 2000-es évek elején (egyeseink közülünk Magyarországra települtek, mások maradtak; a kisebbségi lét lehetőségei, valamint az ebből a “kisebbségi” jelöltségből való kilépés lehetőségei is egyaránt foglalkoztattak; vitáztunk sokat a közösségi “halál-felé-való-létről”, a kisebbségi egzisztenciális határszituációról), s úgy gondolom, hogy a téma tíz évvel ezelőtti aktualitásából nem veszített. ¹⁸¹

A mű értelmező vizsgálódás, nem pusztán elméleti jellegű írás, hanem alkalmazott filozófiai-hermeneutikai kísérlet: a *kisebbségi*

¹⁸¹ A könyvről egy hosszabb recenziót publikáltam az *Erdélyi Múzeum* 2014/3-4-es számában.

létparadoxon, a kisebbségi létkérdés megvilágítására, tágítására irányul. Veress Károly általam bemutatott könyve aschleiermacheri-heideggeri-gadameri-ricoeuri hermeneutikai perspektívából született, ebből a hagyományból nőtt ki. Ugyanakkor egy másik hagyományt is meg kell említenem: az erdélyi magyar értelmiségiek körében áthagyományozódik a nem lehet-vitához való hozzászólás. A vitát Makkai Sándor *Nem lehet* című cikke váltotta ki, melyet a volt erdélyi református püspök Debrecenbe való áttelepülése után, 1937 februárjában jelentetett meg a magyarországi *Láthatár* című folyóiratban. A vita újra és újra feléled. Anyagát megtaláljuk a *Lehet – Nem lehet? Kisebbségi létértelmezések (1937–1987)* című kötetben, amelyet Cseke Péter rendezett sajtó alá, és 1995-ben jelent meg a Mentor Kiadónál Marosvásárhelyen, valamint a *Nem lehet. A kisebbségi sors vitája* című kötetben (Válogatta Cseke Péter és Molnár Gusztáv. Héttorony Könyvkiadó, Limeskönyvek, Budapest, 1989). Ezek mellett Veress Károly több szövege is tekinthető az új könyv előzményének, elsősorban a téma (kisebbségi létparadoxon) miatt: pl. *Paradox (tudat)állapotok* (Kolozsvár 1996) és a *Kisebbségi létproblémák* (Kolozsvár 2000) című esszé- és tanulmánykötetei. De közvetlen előzménye a 2002-ben megjelent *Egy kisebbségi létparadoxon értelmezési szintjei* című tanulmánya (az *Értelmezés és alkalmazás. Hermeneutikai és alkalmazott filozófiai vizsgálódások* című kötetben).

Az általam most bemutatott újabb könyv tehát szorosan kapcsolódik az előzőekhez, ám mégsem vezethető le szükségszerűen belőlük, és nem vezethető le szükségszerűen a két felvázolt hagyományból sem, hiszen a teljes újdonság erejével hat az, amit Veress Károly tesz: a nem lehet-problémát mint filozófiai problémát nyitja meg hermeneutikai megközelítéssel.

És ezzel mintha előlről, elsőnek gondolná át igazán ezt a kérdést. Ezt a gondolati újdonságot két okkal is magyarázhatjuk:

1. Egyrészt magából a témából adódik: a paradoxonból, mely minden egyes értelmezési kísérlet alkalmával beindítja az értelemtörténést, de rövide is zárja azt. Ebből adódik az értelmezéseknek a sajátos lüktető menete, melynek köszönhetően az értelmezés úton levés helyett inkább újbóli nekiindulás lesz. Veress Károlyt idézve: „itt tehát minden értelmezési kísérlettel a szó szoros értelmében újra kezdődik az értelemtörténés, ugyanakkor az összes addigi értelmezéseket az új értelmezés felnyitja és mozgásba hozza.

Ebből adódóan: a nem lehet-probléma minden lehetséges értelmezése: kísérlet.”

2. A másik ok a magyar kultúra reflektivitásában keresendő. A reflektivitás – Nádas Péter szerint – nem az egyik vagy másik szakma specialitása, hanem a tudat elháríthatatlan gesztusa. Ennek több szintjét is megkülönböztethetjük. Beszélhetünk biológiai, fiziológiai szintről (ezen a szinten az emberek talán nem különböznek, álmunkban is működik). Pszichológiai szinten beszélhetünk erősen reflektív és kevésbé reflektív egyénekről. Veress Károly kétségtelenül az erősen reflektív egyének csoportjába tartozik. A reflektivitásnak van egy kulturális szintje is: bizonyos nemzeti kultúrákhoz, kultúrkörökhöz, szocializációs formákhoz másféle reflexiós módszerek és eljárások társulnak. Ezek az egyes kultúrkörökhöz, régiókhöz tartozó személyek viselkedésében, sőt érdeklődésük jellegében is mély nyomot hagynak. Ezzel kapcsolatosan mondja Nádas Péter *A reflektivitás nagyszerűségéről* c. írásában: „ha két német elmeápoló gondolkodik, akkor több évszázados sportjukat üzik”. Ugyanő írja, hogy „a magyar nyelvnek nincs önálló és szisztematikus fogalmi reflektivitása, amelyet minden magyar saját individuális szintjén birtokolna”. S ennek a ténynek az a következménye szerinte, hogy „magyarul mindenkinek minden egyes beszélgetésben minden téma megvitatását úgy kell előlről elkezdenie, mintha magyar nyelven még soha senki nem beszélt meg volna semmit senkivel. Nagy kultúrákban, amelyek rendelkeznek önálló filozófiával, ez nem így van. Vannak kidolgozott biztos struktúrák, amelyeket mindenki úgy használ, mint a kést és a villát. Nem tudja nem használni, bármit gondol is.”

Lehetséges tehát, hogy ezért tűnik újszerűnek Veress Károly értelmezése, bár szerintem inkább arról van szó, hogy előtte tényleg senki nem végezte el ezt a vizsgálódást a fogalmi reflektivitásnak ezen a szintjén, ami a szakma s főként az ő személyiségének a sajátja. Reményeim szerint azonban Veress Károly után már nem kell teljesen előlről kezdeni e filozófiai probléma, a (Trianon utáni) kisebbségi létkérdés elgondolását, bár e könyv nem akarja levenni és nem is veheti le az utána következő generációk válláról az értelmezés terhet.

Veress Károly problémaorientált szövegértelmezést végez, filozófiai-hermeneutikai értelmezést, vagy ahogyan ő maga nevezi: „a vizsgált problémába való értelmező belegondolást”. Én

problémaorientált szövegértelmezésnek neveztem, s ezzel arra utalnék, hogy a *Nem lehet* című cikket és a hozzá kapcsolódó más szövegeket filozófiai szöveggként is interpretálja, megkísérel egy filozófiai-hermeneutikai értelmezést. Tehát nem egy elsősorban irodalmi műnek tekintett szöveg irodalmi értelmezését nyújtja. Bár kétségtől eltekintve létezik az egész nem lehet-vitának irodalmi olvasata is: Cs. Gyimesi Éva szerint drámaként is olvasható, két főhős, Makkai és Reményik („Nem lehet” és „Ahogy lehet”) feloldhatatlan ellentéteként. Az irodalmi szöveg azonban olyan szövegtípus, amelyben az értelmezésnek többnyire a szövegen belül kell keresgélnie, a szöveg önmagáért fontos, szöveg és probléma/valóság egybeesik. (Van egy másik véglete is a szövegtípusoknak: ilyen a használati utasítás mint szöveg, amelyről elmondható, hogy egy tőle teljesen független valóságra vonatkozik, és adott esetben a szövegen teljesen átléphetünk, helyettesíthetjük egy szakember bemutatásával: hogyan kell működtetnem a varrógépet? Itt elsődlegesen nem a szövegre magára figyelek, nem önmagáért a szövegért olvasom a használati utasítást.) A filozófiai értelmezés a filozófiai vagy filozófiailag is olvasható szövegeket a problémák/kérdések kedvéért vizsgálja, amelyek szövegfüggők ugyan, de nem esnek teljesen egybe a szöveggel. Filozófiát művelni mondhatnánk annyi, mint nyelvi-szemantikai érzékenységgel kérdéseken/problémákon gondolkodni, ezeket artikulálni. Ezért a filozófia nem azonos az irodalommal, bár ki tudná megmondani, hol a pontos határ. (Gondoljunk Platón, Kierkegaard, Nietzsche, Sartre stb. írásaira).

Kierkegaard, Nietzsche, Sartre stb. írásaira.) Veress Károly megpróbálja megvilágítani a problémát, a fő kérdést, megpróbálja újra másként kérdezni azt, megtalálja és tisztázza a kulcskifejezéseket és fogalmakat. Megkísérel a kisebbségi létparadoxon értelemtartalmának több értelmezési szinten való felfejtését, kifejtését: megvizsgálja a probléma egzisztenciális, morális, politikai és filozófiai vetületeit. A hermeneutikai vizsgálódás tárgya tehát: a *Nem lehet* cikk és a hozzá kapcsolódó szövegek gondolati tartalma, a kisebbségi létparadoxon- probléma és ennek lehetséges értelmezései. Veress Károly felhívja a figyelmet arra, hogy a nem lehet-probléma a maga probléma mivoltában is értelmezés, értelmezések sokasága, s ekként kell továbbértelmezni. Veress Károly új kérdése, filozófiai kérdezése arra irányul, hogy „miért nem tud a Makkai által írt *Nem lehet*ben megszólaló probléma

vége nyugvópontra jutni, miért nem lehet vele kapcsolatban szellemileg kielégítő, lelkileg megnyugtató megoldáshoz jutni”. Megvizsgálja, hogy milyen értelmezési szempontok, csapdák és félreértelmezési lehetőségek adódnak, és mi okozza ezeket, megvizsgálja, hogy a zavar Makkai gondolkodásához kapcsolható-e vagy inkább a kisebbség-fogalomhoz magához. Felfigyel a problémának magának a paradox természetére s arra, hogy a paradoxon nem engedi paradoxonként megértetni magát: egyrészt folytonos kihívás, másrészt meg is vonja magát.

A vizsgálódás menete nem véletlenszerű, a mozzanatok sorrendje sem az. Amint azt a második fejezetben (*Módszertani vizsgálódások*) felvázolja a szerző, minden értelem-történelmi folyamatnak három lényeges strukturális mozzanata emelhető ki: előzetességstruktúra, aktuális problémahorizont és hatástörténet. Ennek a folyamatnak megfelelően strukturálódik a mű egésze. A harmadik (*Makkai Sándor, a szerző*) és negyedik (*A Nem lehet című cikk mint szöveg*) fejezetben a szerzővel, Makkai Sándorral és a *Nem lehet* szöveggel kapcsolatos vizsgálódásokat találhatunk. Makkai Sándor a két világháború között egyházi, politikai és szellemi vezéregyénisége az erdélyi magyarságnak. Veress Károly azért tér ki Makkai életútjának elemzésére, mert őt nem csupán a *Nem lehet* cikk szerzőjének, hanem egyben a vita szerzőjének is tekinti. Az életút értelmezése során (mely életút ontikusan tanúsítja Makkai ontológiai felismeréseit) Veress Károly Makkait sokoldalú személyiségként világítja meg. Diakronikus és szinkronikus szempontokat követve, Makkai élettörténetét előbb tanulástörténetként, majd tanítástörténetként értelmezi, aztán rávilágít építő püspöki szolgálatára, közírói szerepkörére stb. Úgy vélem én is, hogy a *Nem lehet* szöveg elemzésekor nem utasíthatjuk el az életrajzi elemeket mint véletleneket, irrelevánsakat, hiszen Makkai maga írja, hogy gondolatai a saját faktikus szituációjának legmélyebb motivációiból bontakoznak ki: gondolatai faktikus életéből fakadnak/nőnek ki. Ezért nem választható le a gondolati-ontológiai szint az ontikusról: az élettörténetről. A negyedik fejezetben a *Nem lehet* című cikket mint szöveget értelmezi, a szöveg maga ugyanis többféle értelmezési alternatívát kínál. Veress Károly elkülöníti és megvizsgálja a filozófiai, politikai, morális és egzisztenciális értelem-szinteket. Megállapítja a szöveg műfaji és tartalmi jellemzőit, felvázolja intertextuális kontextusát, felhívja a figyelmünket többek között a

szöveg címzettje körüli félreértésekre, hisz Makkai elsődlegesen „Európa és a világ lelkiismeretének” szánta ezt a szöveget, mely kritikátlanul eltűri az emberi méltósággal össze nem egyeztethető kisebbségi létállapot mesterséges fenntartását. A kisebbségi értelmiségi tudatot csupán másodlagos címzettnek tekinthetjük, s elsősorban a szöveg provokatív, kijózanító hatására kell figyelni. Az ötödik fejezetben (*Az értelmezések konfliktusa*) felvázolja a vita főbb erővonalait és játékterét, megállapítja, mi a vita tétje, mik a jellemzői, csoportosítja/tipizálja az érveket, tisztázza a fogalmi félreértéseket (például a kisebbségi kategória nem azonos a kisebbségi sorssal, bár sokan összemossák).

A hatodik fejezetben feltárja a megértés előzetesség- struktúráit. Itt fontossá válnak Makkainak a hittel, neveléssel, transzszilvanizmussal kapcsolatos nézetei. A hetedik és nyolcadik fejezetben Veress Károly kibontja a probléma tényleges értelemtartalmát, a kisebbségi létparadoxont mint paradoxont (a „*Nem lehet, de kell*”-t), és megnyitja mint egzisztenciális, morális, filozófiai és gyakorlati problémát. Az utolsó (kilencedik) fejezetben a hatástörténettel kapcsolatos fejtegetés helyett, amelynek a módszertani felvázolás szerint zárnia kellett volna a művet, következtetésekre bukkanunk.

Veress Károly érdeme az, hogy e műben kérdésessé teszi s ezáltal megpróbálja kimozdítani az értelmiségi tudatba rögzült, beidegződött rutinos interpretációkat, előítéleteinket, illúzióinkat és a hitelüket vesztett értelmezési sémákat, reprodukciós mechanizmusokat (például felhívja a figyelmünket a kisebbség-fogalom mint kategória téves/veszélyes voltára, a kisebbségi tudat rejtélyszükségletére, öngazolási szükségletére stb.). Tény azonban, hogy míg a Makkai-szöveget támadókhöz szerzünk a gyanú hermeneutikájára, a dekonstrukciós eljárásokra emlékeztető módon viszonyul, addig Makkaival szemben nem ugyanígy jár el. Bár motiválja, mégis kissé túlzottnak érezzük Makkai iránti – szinte kritikátlan, majdnem elkötelezett – megértését. Veress Károly további érdeme, hogy vizsgálódásai nem a paradoxon megoldását, egyik oldalra való redukálását célozzák, hanem a paradoxon paradoxon jellegének megértését. A paradoxon pedig paradoxonokat szül. Maga Veress Károly is új paradoxonokat fogalmaz meg, vagy inkább újra és újra átfogalmazza a paradoxont. Egy gondolatot emelnék ki: „A kisebbségi sors lényege szerint a sorstalanság

állapota.” Azért is emeltem ki ezt a mondatot, mert Kertész Imre főművével cseng össze, s bár Veress Károly erről nem tesz említést művében, nekem mint olvasónak úgy tűnik, hogy a Trianon utáni állapot bizonyos szinten összehasonlítható a holokauszt utánival: a nyelvkeresés állapota jellemzi mindkettőt. A fő kérdés lényegében: hogyan lehet visszahódítani a személyes és egyedüli hiteles nyelvet, amelyen elmondható (mindenkinek) a tragédia? Küzdeni kell a ritualizálódó, instrumentalizálódó, absztrahálódó emlék ellen. Milyen lehetőségek adódnak?

a) Auschwitz/Trianon előtti nyelven, az azelőtti fogalmakkal restaurálni Auschwitz/Trianont, mintha még mindig érvényes lenne a 19. századi humanista világgép, amelyet csak néhány pillanatra tört meg a barbárság.

b) A zsidó/magyar nép több/ezer éves (szenvedés)- történetének kontinuitásába beleilleszteni a holokausztot/ Trianont és az örök túlélést dicsőíteni. Makkai éppen az öncélú erdélyiség és a romantikus hősies helytállás mítoszának a veszélyeire hívja fel többek között a figyelmünket.

c) Auschwitz/Trianon utáni nyelvet keresni. Kertész szerint ez (az Auschwitz utáni hiteles nyelv) atonális nyelv: nyelvbe foglalni a kiúttalanság tapasztalatát és az illúziókat úgy, hogy egyúttal dekonstruáljuk is. Megtört az élet kontinuitása, az életet nem lehet a számunkra társadalmilag felajánlott módon folytatni (a felajánlott lehetőségek: felvállalni az áldozatszerepet vagy elszigetelődni). Elmondható, hogy ma is keressük a megfelelő nyelvet tapasztalataink artikulálásához, vágyakozunk a tisztánlátás termékenységre és a felismerések mélyén rejlő szabadságra.

Befejezőként Veress Károly művének és a problémával való mély szembesülésnek *terapeutikus funkciójára* hívnám fel a figyelmet magát a szerzőt idézve: „A lét-paradoxonnak nincs konkrét megoldása, de a párbeszéd folyamán oldódhatnak a feszültségek. Hermeneutikai nyitásokkal kísérletezhetünk, hisz az értelmező megközelítésben átjárhatóvá válnak az ellentétek közötti határok.”¹⁸²

182 i.m., 224.

Összesített irodalom

- ARISZTOTELÉSZ: *Nikomakhoszi ethika*. Magyar Helikon, 1971.
- AVENARIUS, Richard: *Der Menschliches Weltbegriff I.*, Leipzig, 1907.
- AVENARIUS, Richard: *Kritik der reinen Erfahrung I.*, Leipzig, 1907.
- ADORNO, Theodor W., *Wagner*, Európa könyvkiadó, Budapest, 1985.
- ALLISON, H. E.: *Kant's Transcendental Idealism*. Revised and Enlarged Edition. New Haven–London: Yale UP, 2004.
- ALLISON, H. E.: *Custom and Reason in Hume. A Kantian Reading of the First Book of the Treatise*. Oxford UP, 2008.
- ALŠVANG, A., Beethoven, Editura Muzicală, București, 1961.
- ANGI, I: Csúcspontok esztétikuma Bach passióiban, In: Angi I.: *A zenei szépség modelljei*, Polis, Kolozsvár, 2003.
- ANRICH, Ernst: Die Idee der deutschen Universität – Die fünf Grundschriften aus der Zeit ihrer Neugründung durch klassischen Idealismus und romantischen Realismus, hrsg. E. Anrich, Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1964.
- ANTAL, F.: “Megjegyzések a művészettörténet módszeréről” in: *Uő: Stílustörténet – kortörténet*. Fordította: Koós Anna. Budapest: Corvina. 1949 [1979], 7–19.
- APOSTOLOK cselekedetei, 16.25, in: *Biblia*
- AVGERINOU, M.D. – Pettersson, R.: Towards a Cohesive Theory of Visual Literacy. *Journal of Visual Literacy*, 2011, 30(2): 1–19.
- BACSÓ Béla: A művészet szemlélete és a művészettörténet. Az esztétikai tapasztalat rehabilitációja a kép példáján. In.: *uő: A megértés művészete - A művészet megértése*. Magvető Könyvkiadó. Budapest. 1989. 125-143.
- BACSÓ Béla: Gadamer a hűtlen hermeneuta?, *Alföld*. 1997/48. évf. 12. sz, <http://www.gizi.dote.hu/~hajnal/alf9712/bacso.html>
- BACSÓ Béla: Perspektíva és észlelés. *Vulgo*, 1999/II. 1-2. 232-236.
- BACSÓ Béla: Logosz és megértés. *Vulgo* II. 2000/3–4–5.
- BACSÓ Béla: „Érzéki ráeszmélés és a kifejezés megértése”. Mit értünk, amikor látunk valamit?. In: Bacsó Béla: *Ön-arc-kép*. Szempontok a portréhoz. Kijártat Kiadó. 2012. 277-296.
- BADT, Kurt: *Die Kunst Cézannes*. München. 1965.
- BAKÓ R.K.: A képerő etikai dimenziói. In: Bakó R.K., Biró Kaszás É. Horváth G. (szerk.): *Argumentor műhely. Érvelés és retorika konferencia-kiadvány*. Debreceni Egyetemi Kiadó – Partium Kiadó, Debrecen – Nagyvárad, 2014

- Bakó Rozália Klára: Back to the Digital Cage. Country Report Romania. Global Information Society Watch. Communications Surveillance in the Digital Age, 2014
- BARTHES, Roland: A szerző halála. In.: uó: *A szöveg öröme*. Irodalomelméleti írások. Osiris Kiadó. Budapest. 1996. 50-55.
- BÄTSCHEMANN, Oscar: *Bevezetés a művészettörténeti hermeneutikába*. Corvina Kiadó. Budapest. 1998.
- BAUCH, Kurt: Imago. In.: *Vulgo II*. 1-2. 247-262
- BAUDRILLARD, Jean: *Paroxysm: Interviews with Philippe Petit*, London and New York: Verso, 1998.
- BAUDRILLARD, Jean – SASSATELLI, Monica: An Interview with Jean Baudrillard. Europe, Globalization and the Destiny of Culture. *European Journal of Social Theory*, 2002/5.
- BELTING, Hans: *Kép-antropológia. Képtudományi vázlatok*. Kijárat Kiadó. Budapest. 2003.
- BENJAMIN, Walter: *A műalkotás a technikai reprodukálhatóság korában*. http://www.aura.c3.hu/walter_benjamin.html
- BERSZÁN István: A kód és három m-je: modell, módszer, médium. In: Uő.: *Útkereső*. Kolozsvár KOMP-PRESS Korumk Baráti Társaság 2001.
- BIBÓ István: „A Kelet-európai kisállamok nyomorúsága”, in: Uő.: *Válogatott művek II.*, Magvető, Budapest 1986.
- BLOOM, Allan: *The Closing of the American Mind*, Touchstone Edition, New York – London: Simon & Schuster, 1988.
- BLUMENBERG, Hans: „A természet utánzása”. A teremtő ember eszméjének előtörténetéhez. In.: Bacsó Béla (szerk.): *Kép – fenomen – valóság*. Kijárat Kiadó. Budapest. 1997. 191-119.
- BOBOC, Alexandru: Megértés és igazságtapasztalat In: *Kellék* 18–19–20. 2001.
- BOEHM, Gottfried: A kép hermeneutikájához. In.: *Athenaeum* 1/4. T-Twins. Budapest. 1993. 87-111.
- BOEHM, Gottfried: A képi értelem és az érzékszervek. In.: Bacsó Béla (szerk.): *Kép – fenomen – valóság*. Kijárat Kiadó. Budapest. 1997. 242-253.
- BOEHM, Gottfried: Látás. Hermeneutikai reflexiók. *Vulgo*, 1999 / II 1/2. 218-231.
- BOEHM, Gottfried: A képleírás. A kép és a nyelv határáiról. In.: Thomka Beáta (szerk.): *Narratívák I. Képelemzés*. Kijárat Kiadó. Budapest. 1998. 19-36.
- BOEHM, Gottfried: *Paul Cézanne, Montagne, Sainte-Victoire*. *Válogatott művészeti írások*. Kijárat Kiadó. Budapest. 2005.
- BOEHM, Gottfried: Mű és észlelés. A klasszikus modernség

- múzeumában. In.: uő: *Paul Cézanne, Montagne, Sainte-Victoire. Válogatott művészeti írások*. Kijárat Kiadó. Budapest. 2005. 107-123.
- BOEHM, Gottfried: Boehm, Gottfried: A nyelven túl. Megjegyzések a képek logikájáról. In.: uő: *Paul Cézanne, Montagne, Sainte-Victoire. Válogatott művészeti írások*. Kijárat Kiadó. Budapest. 2005.153-166.
- BOEHM, Gottfried: Az élő toposza. Képtörténet és esztétikai tapasztalat. In.: uő: *Paul Cézanne, Montagne, Sainte-Victoire. Válogatott művészeti írások*. Kijárat Kiadó. Budapest. 2005. 141-150.
- BOK, Sissela: A hazugság. Budapest, Gondolat 1983.
- BOROMISZA Dávid, Az interkulturális félreértés kutatásának fő irányzatai, *Szociológiai Szemle*, 2003/4. 76–87.
- BOURDIEU, Pierre: „L’illusion biographique“, In: *Raisons pratiques. Sur la théorie de l’action* 1994.
- BREAZUL, George, in: *Pagini din istoria muzicii românești, I.*, Editura Muzicală, București, 1966
- BROCKHAUS Riemann *Zenei lexikon* III. Zeneműkiadó Budapest 1985.
- BULTMANN, Rudolf A hermeneutika problémája. In: Bacsó Béla szerk: *Filozófiai hermeneutika*. Budapest, 1990.
- CARNAP, R.. *Der logische Aufbau der Welt*. Hamburg: Meiner. 1928 [1998
- CASSIRER, E.: *An Essay on Man. An Introduction to the Philosophy of Human Culture*. New York: Doubleday-Anchor Books, 1944 [1965].
- CASSIRER, E. : *Kant élete és műve*. Budapest: Osiris, 1921 [2001].
- CHALMERS, David J.: *The conscious mind. In search of a theory of conscious experience*. Santa Cruz, University of California, 1995.
- CONGDON, L.T.: Arnold Hauser and the Retreat from Marxism, in: Tamás Demeter (Ed.), *Essays on Wittgenstein and Austrian Philosophy* (pp. 41–62). Amsterdam–New York: Rodopi, 2004.
- CRARY, Jonathan: *Az érzékelés modernizálása*.
<http://www.caesar.elte.hu/gondolat-jel/95/crary.html>
- CSAJKOVSKIJ, P.I. *O programmnoj muzike*, Gosudarstvennoe muzikalnoe izdatelctvo, Moszkva, 1952
- DAMISCH, Hubert: A perspektíva – múltbeli dolog?. In. Házás Nikoletta (szerk.): *Változó művészetfogalom*. Kijárat Kiadó. Budapest. 2001. 129-141.
- DANTE, Tizenharmadik levél, in: Dante, *Összes művei*, Magyar Helikon, Budapest, 1962.
- DEÁK Ferenc beszédei III., Franklin, Budapest, 1903.
- DELEUZE, Gilles.: *Différence et répétition*, PUF, Paris 1968.
- DEMETER Lajos, Kisgyörgy Tamás: *Életem, Háromszék, Boldog békeidők*, Charta Kiadó, Sepsiszentgyörgy, 2011.
- DEMETER, Tamás: *A szociológizáló hagyomány. A magyar filozófia fő árama a XX. században*. Budapest: Századvég, 2011.

- DERRIDA, Jacques: *Marx kísértetei. Az adósállam, a gyász munkája és az új Internacionálé*. Jelenkor Kiadó, Pécs, 1995.
- DERRIDA, Jacques: Events? What events? In Elizabeth Rottenberg (ed.): *Negotiations: Interventions and Interviews, 1971–2001*. Elizabeth Rottenberg, ed. Trans. Elizabeth Rottenberg. Stanford, CA: Stanford University Press, 2002.
- DERRIDA, Jacques: What I Would Have Said, In Elizabeth Rottenberg (ed.): *Negotiations: Interventions and Interviews, 1971–2001*. Elizabeth Rottenberg, ed. Trans. Elizabeth Rottenberg. Stanford, CA: Stanford University Press, 2002.
- DERRIDA, Jacques: Politics and Friendship, In Elizabeth Rottenberg (ed.): *Negotiations: Interventions and Interviews, 1971–2001*. Elizabeth Rottenberg, ed. Trans. Elizabeth Rottenberg. Stanford, CA: Stanford University Press, 2002.
- DERRIDA, Jacques: Hit és tudás. A „vallás“ két forrása a pusztá ész határain, Brambauer, Pécs, 2006.
- EIFERT Anna: A kép az eltűnés esztétikájában. In.: Bacsó Béla (szerk.): *Kép – fenomén – valóság*. Kijárat Kiadó. Budapest. 1997. 381-396.
- EÖTVÖS Loránd: Az egyetem feladatáról. Rectori székfoglaló beszéd a Budapesti Tudományegyetemen”. In: Uő.: *Tudományos és művelődéspolitikai írásaiból*. Bukarest: Kriterion Könyvkiadó, 1980.
- FEHÉR M. István: Előszó. Heidegger útja a *Lét és Idő*ig. In: Martin Heidegger: *Lét és idő*. Budapest, Gondolat. 1989.
- FEHÉR M. István: *Martin Heidegger*. Budapest, Göncöl Kiadó. 1992.
- FEHÉR M. István: „Az eszme érzéki ragyogása”: Esztétika, metafizika, hermeneutika (Gadamer és Hegel). In: *Hermeneutika, esztétika, irodalomelmélet* (Szerk. Fehér M. István és Kulcsár Szabó Ernő). Osiris, Budapest, 2004.
- FEHÉR M. István: Metafizika, hermeneutika, szkepszis. Igaz megismerés – igaz élet” című írásomat: *Vigilia* 71. évf. 2006./9, 651–661.
- FEHÉR M. István: *Schelling – Humboldt: Idealismus und Universität. Mit Ausblicken auf Heidegger und die Hermeneutik*, Frankfurt/Main – Berlin – New York: Peter Lang, Europäischer Verlag der Wissenschaften, 2007.
- FEHÉR M. István / Peter L. Oesterreich (Hrsg.): *Philosophie und Gestalt der Europäischen Universität. Akten der Internationalen Fachtagung Budapest*, vom 6.-9. November 2003. Mit einem Vorwort von István M. Fehér und Peter L. Oesterreich. *Schellingiana* 18. 2008, Stuttgart – Bad Cannstatt: Frommann-Holzboog, 2008.
- FICHTE, Johann Gottlieb: A tudás emberének lényegéről s ennek megjelenéséről a szabadságterületén. In: Uő.: *Az erkölcsstan rendszere*, ford. Berényi Gábor, Budapest: Gondolat, 1976

- FLANAGAN, Owen: *Consciousness reconsidered*. Blacksburg, Virginia, Virginia Polytechnic Institute and State University, 1993.
- FLUSSER, Villém.: *Towards a Philosophy of Photography*. Reaktion Books, London, 2000.
- FREUD, Sigmund: Gyász és melankólia. In Erős Ferenc (szerk.): *Ösztönök és ösztönsorsok. Metapszichológiai írások*. Filum Könyvkiadó, Budapest, 1997.
- GADAMER, Hans-Georg: *Igazság és módszer. Egy filozófiai hermeneutika vázlat*, Gondolat, Budapest, 1984.
- GADAMER, Hans-Georg: Hermeneutika. In: Bacsó Béla szerk.: *Filozófiai hermeneutika*, 1990.
- GADAMER, Hans-Georg: Hermeneutika. In: Bacsó Béla szerk.: *Filozófiai hermeneutika*, 1990.
- Gadamer, Hans-Georg: Szöveg és interpretáció. In: Bacsó Béla szerk.: *Szöveg és interpretáció*. Cserépfalvi Kiadó, Budapest, 1991.
- GADAMER Hans-Georg: Épületek és képek olvasása, In: Hans-Georg Gadamer: A szép aktualitása, szerk. Bacsó Béla, T-Twins Kiadó, Budapest, 1994.
- GADAMER, Hans-Georg: Európa sokrétűsége, öröksége és jövője, *Symposion*, 1995/1.
- GADAMER, Hans-Georg: A hallásról. *Vulgo* II., 2000/ 3–4–5
- GADAMER, Hans-Georg: Fenomenológia és dialektika között. *Vulgo*, 2000/3-4-5., 4–19.o.
- GADAMER, Hans-Georg: Hallani – látni – olvasni. *Nagyvilág*, 2001., január http://www.nagyvilag-folyoirat.hu/200101/18_HANS-GEORG_GADAMER_.html
- GADAMER, Hans-Georg: *Igazság és módszer*. Osiris Kiadó, Budapest 2003.
- GADAMER, Hans-Georg: *Dekonstrukció és hermeneutika*. <http://www.gizi.dote.hu/~hajnal/alf9712/gadamer.html>
- GALÁNTAI József: *Nemzet és kisebbség Eötvös József életművében*, Korona Kiadó, Budapest, 1995.
- GALLAGHER, Shaun; Zahavi, Dan: *Fenomenológiai elme. Bevezetés az elmefilozófiába és a kognitív tudományba*. Budapest, Lélekben Otthon Kiadó, 2008.
- GARGANI, Aldo: Wittgenstein filozófia-koncepciója és az osztrák kultúra, *Magyar Filozófiai Szemle* 1986/ 3–4.
- GEIRINGER, Karl: *Johann Sebastian Bach*, Zeneműkiadó, Budapest, 1976.
- GELFERT, A.: Art history, the Problem of Style, and Arnold Hauser's Contribution to the History and Sociology of Knowledge, in: *Studies in East European Thought* 64, 2012., 121–142.

- GELLÉR Katalin: A magyar szecesszió, Corvina Kiadó, Budapest, 2004.
- GELLNER, E.: *A nemzetek és a nacionalizmus*, Harmattan, Budapest 2009.
- GOLDMAN, A.: The aesthetic, in: *The Routledge Companion to Aesthetics*, 2nd Edition. London–New York: Routledge, 2005.
- GOMBRICH, E. H.: Arnold Hauser, The Social History of Art, in: *The Art Bulletin* 35, 1953., 79–80.
- GRAYLING, A[nthony]. C[lifford].: *Wittgenstein*, Humanitas, Bucuresti, 1996.
- GREGUS Zoltán: Az idegenség képei Jeles András filmjeiben. *Apertura*. 2009/3. <http://apertura.hu/2009/nyar/gregus>
- GYÖRGY Péter: Az utópia ígéretéről a heterotópia bizonytalanságáig. Tér és Hely – az esztétikai tapasztalat lehetőségei a globalizáció korában, *Beszélő*,
- HABERMAS: A metafizika utáni gondolkodás motívumai. In Bujalos István (összeáll.): *A posztmodern állapot. Jürgen Habermas, Jean-François Lyotard, Richard Rorty tanulmányai*. Századvég Kiadó, Budapest, 1993.
- HABERMAS, Jürgen: *A társadalomtudományok logikája*, Atlantisz, 1994 a. Habermas, Jürgen: Az ész egysége hangjai sokféleségében, In: Habermas, Jürgen: *Válogatott tanulmányok*, Atlantisz, 1994 b.
- HABERMAS, Jürgen: *Zur Verfassung Europas. Ein Essay*. Suhrkamp Verlag, Berlin, 2011.
- HALL, Edward T.: *Rejtett dimenziók*, Háttér, Budapest, é.n.
- HAUSER, A.: *A művészet és az irodalom társadalomtörténete*. I–II. kötet. Fordította: Nyilas Vera. Budapest: Gondolat, 1951 [1968].
- HAUSER, A.: *A művészettörténet filozófiája*. Ford.: Tandori Dezső. Budapest: Gondolat, 1958 [1978].
- HAUSER, A.: *A modern művészet és irodalom eredete. A manierizmus fejlődése a reneszánsz válsága óta*. Budapest: Gondolat, 1965 [1980].
- HAUSER, A.: “Beszélgetés Arnold Hauser és Christian Gneuss között az új magyar kultúra alapjairól”, In: uő: *Találkozásaim Lukács Györggyel*. Budapest: Akadémiai, 1978. 22–43.
- HAUSER, A.: *A művészet szociológiája*. Fordította: Görög Lívia. Budapest: Gondolat, 1974 [1982].
- HAUSER, A. (1976). “Látogatóban Hauser Arnolddal”, in: *Találkozásaim Lukács Györggyel*, Budapest: Akadémiai, 1978., 44–86.
- HAUSER, A.: “Változatok Lukács György *tertium datur* témájára. Előadás a Magyar Tudományos Akadémián – 1977”, in: *Találkozásaim Lukács Györggyel*. Budapest: Akadémiai, 1978., 87–113.
- HAZEBROUCQ, Marie France (traduction et commentaire) du *Charmide. La folie humaine et ses remèdes*. Platon, Charmide ou de la modération. Paris, Vrin, 1997.

- HAZEBROUCQ , Marie-France: *Connaissance de soi-même, science d'elle-même, et science de soi dans le Charmide*. In: *La connaissance de soi-même et ses difficultés dans L'Ennéade.V.3. Études sur le traité 49 de Plotin*. Szerk. Monique Dixsant, Karine Ordo-Rimbaud. Librairie Philosophiques J.Vrin, 2002
- HEIDEGGER, Martin: *Lét és idő*. Budapest, Gondolat Kiadó. 1989.
- HELD, Klaus: The Possibilities and Limits of Coming to an Understanding Between Cultures, In: Cheung, Chan-Fai, Ivan Chvatik, Ion Copoeru, Lester Embree, Julia Iribarne, & Hans Rainer Sepp (eds.): "Essays in Celebration of the Founding of the Organization of Phenomenological Organizations", Web-Published at www.o-p-o.net, 2003
- HENDLER, J. – Berners-Lee, T.: From the Semantic Web to social machines: A research challenge for AI on the World Wide Web. Artificial Intelligence, 2010.,
- HERCEGFI K.: *Multimédia oktatóanyag fejlesztésének és bevezetésének minőségbiztosítási kérdései*. PhD értekezés, Budapesti Műszaki Egyetem, 2005
- HONETH, Axel: Elismerés és morális kötelesség, In: Honeth, Axel: *Elismerés és megvetés. Tanulmányok a kritikai társadalomelmélet köréből*, Jelenkor, Pécs, 1997.
- HÖFFE, O. . *Kant's Critique of Pure Reason*. The Foundation of Modern Philosophy. Dordrecht: Springer, 2009.
- HUMBOLDT, Wilhelm von: *Válogatott írásai*, ford. Rajnai László, Budapest: Európa, 1985.
- HUMBOLDT, Wilhelm von: A berlini felsőbb tudományos intézmények külső és belső szervezetéről, In: Uő: *Válogatott írásai*, ford. Rajnai László, Budapest: Európa, 1985.
- HUMBOLDT, Wilhelm von: *Über die innere und äußere Organisation der höheren wissenschaftlichen Anstalten in Berlin*. In: Die Idee der deutschen Universität, hrsg. E. Anrich, Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1964.
- Husseliana:
 HUA I *Cartesianische Meditationen und Pariser Vorträge*. Hrsg. und eingeleitet von Stephan Strasser, 1950, [javított második kiadás:]1973². *Magyarul: Kartezianus elmélkedések*. Bevezetés a fenomenológiába. Ford. Mezei Balázs. Atlantisz, Budapest, 2000.
- HUSSERL, Edmund: Die Krisis der europäischen Wissenschaften und die transzendentalen Phänomenologie, § 7, Husserliana, Bd. VI, sajtó alá rendezte W. Biemel, Den Haag: Nijhoff, 1954.,
- HUA VI [1998 I–II.] *Die Krisis der europäischen Wissenschaften und die*

- transzendente Phänomenologie*. Eine Einleitung in die phänomenologische Philosophie. Hrsg. von Walter Biemel, 1954, 1976². Magyarul: *Az európai tudományok válsága*. I–II. kötet. Ford. Berényi Gábor, Mezei Balázs, Enyedi András és Ullmann Tamás. Atlantisz, Budapest, 1998.
- HUA *XII Philosophie der Arithmetik*. Mit ergänzenden Texten (1890–1901), Hrsg. von Lothar Eley, 1970.
- HUA *XVII Formale und transzendente Logik*. Versuch einer Kritik der logischen Vernunft. Mit ergänzenden Texten, Hrsg. von Paul Janssen, 1974.
- HUA *XIX/2 Logische Untersuchungen. Zweiter Band. II. Teil*. Untersuchungen zur Phänomenologie und Theorie der Erkenntnis. Hrsg. Ursula Panzer. Magyarul: *Az ismeret fenomenológiai tisztázásának elemei: Bevezetés, 1–8., 40–48. §§*”, ford. Deczki Sarolta, Marosán Bence Péter, Ullmann Tamás, Varga Péter András, Zuh Deodáth. In: *Husserl és a Logikai vizsgálódások*. Szerk. Varga Péter András – Zuh Deodáth. L’Harmattan, Budapest, 2009, 47–92.
- HUSSERL, Edmund: *Az európai emberiség válsága és a filozófia*, in. Üö. *Válogatott tanulmányai*, ford. Baránszky Jób László, Gondolat kiadó, 1972.
- HUSSERL, Edmund: *Az európai tudományok válsága*, I. köt., Atlantisz, Budapest, 1998.
- HUSSERL, Edmund: *A tiszta fenomenológia és a fenomenológiai filozófia eszméi (Részletek)*, ford., Zemplényi Ferenc in *A fenomenológia a társadalomtudományban*, Gondolat, Budapest, 1984.
- HUSSERL, Edmund: *A filozófia mint szigorú tudomány*, Budapest: Kossuth, 1993.
- HUSSERL, Edmund: *The basic problems of phenomenology*, from the Lectures, Winter Semester, 1910–1911, ford. Ingo Farin és James G. Hart, Springer, 2006.
- Kant, Immanuel: *A tiszta ész kritikája*, ford. Kiss János, Atlantisz, Budapest, 2004.
- IMDAHL, Max: Gondolatok a kép identitásáról. In.: *Athenaeum* 1/4. T-Twins. Budapest. 1993. 112-140.
- IMDAHL, Max: Művészettörténeti megjegyzések az esztétikai tapasztalathoz. In.: Bacsó Béla (szerk.): *Fenómén és mű. Fenomenológia és esztétika*. Kijárat Kiadó. Budapest. 2002. 211-222.
- IMDAHL, Max: Ikonika. In.: Bacsó Béla (szerk.): *Kép – fenomén – valóság*. Kijárat Kiadó. Budapest. 1997. 254-273.
- IMDAHL, Max: Giotto Aréna-freskóinak egyes narratív struktúráiról. In.: Thomka Beáta (szerk.): *Narratívák 1*. Képelemzés. Kijárat Kiadó. Budapest. 1998. 117-134.
- IMDAHL, Max: Giotto. *Arénafreskók. Ikonográfia – Ikonológia –*

- Ikonika*. Kijárat Kiadó. Budapest. 2003. 77-98.
- ISER, Wolfgang: Az olvasás aktusa. Az esztétikai hatás elmélete. In: Kiss Attila Attila, Kovács Sándor S.K., Odorics Ferenc szerk: *Testes Könyv 1*. Szeged, ICTUS és JATE Irodalomelméleti Csoport, 1996.
- ISER, Wolfgang: A kultúrák közti beszédmódok keletkezése. Thomas Carlyle: Sartor Resartus, In: Iser, Wolfgang: *Az értelmezés világa*, Gondolat-ELTE Összehasonlító Irodalomtörténeti Tanszék, Budapest, 2004.
- JAKOBSON, Roman: *Zenetudomány és nyelvészet*, in: Roman Jakobson, *Hang – jel – vers*, Gondolat, Budapest, 1969.
- JASPERS, Karl: *Drei Gründer des Philosophierens. Plato, Augustin, Kant*. Piper and Co. Verlag, München, 1966.
- JAUSS, Hans Robert: Horizontszerkesztés és dialogicitás, in: Hans Robert Jauss: *Recepcióelmélet – esztétikai tapasztala – irodalmi hermeneutika*, Osiris kiadó, Budapest, 1999.
- JAUSS, Hans Robert, Jónás könyve, az "idegenség hermeneutikájának egy paradigmája, In: Hans Robert Jauss: *Recepcióelmélet – esztétikai tapasztala – irodalmi hermeneutika*, Osiris kiadó, Budapest, 1999.
- JAUSS, Hans Robert: *Recepcióelmélet – esztétikai tapasztalat – irodalmi hermeneutika*. Irodalomelméleti tanulmányok. Osiris, Budapest, 1999.
- JAY, Martin: A modernitás látásrendszerei. *Vulgo*, 2000/1-2. 204-217.
- JELES András: *Teremtés, lidércnyomás*. Írások filmről, színházról. Kijárat, Budapest, 2006.
- JONAS, Hans: A szem nemessége. In.: Bacsó Béla (szerk.): *Fenomén és mű. Fenomenológia és esztétika*. Kijárat Kiadó. Budapest. 2002. 109-122.
- JUNG, C.G.: *Az alkímiai konjunkció*. Könyvjelző Kiadó, Nyíregyháza, 1994
- KANT, Immanuel: *Logik. Ein Handbuch zu Vorlesungen*. Kiadta G. B. Jäsche. *Kant: Schriften zur Metaphysik und Logik. 2*, Werkausgabe, sajtó alá rendezte W. Weischedel, 6. köt., Frankfurt/Main: Suhrkamp, 1968.
- KANT, Immanuel: Pölitz–féle metafizikai előadások, Uő.: *A vallás a pusztaság határain belül és más írások*, ford. Vidrányi Katalin, Budapest: Gondolat, 1974.
- KANT, Immanuel: Tájékozódni a gondolatok között: mit is jelent ez? Uő.: *A vallás a pusztaság határain belül és más írások*, ford. Vidrányi Katalin, Budapest: Gondolat, 1974.
- KANT, Immanuel: Válasz a kérdésre: Mi a felvilágosodás?, Uő.: *A vallás a pusztaság határain belül és más írások*, ford. Vidrányi Katalin, Budapest: Gondolat, 1974.
- KANT, Immanuel: A fakultások vitája. In: Uő.: *Történefilozófiai írások*,

- ford. Mesterházi Miklós. Budapest: Ictus, 1996.
- KANT, Immanuel: Az örök békéről, ford. Mesterházi Miklós. In: Uő.:
Történetfilozófiai írások, Budapest:
Ictus, 1996.
- KANT, Immanuel: Az érzékelhető és értelemmel felfogható világ
alapelveirő, In: Uő.: *Prekritikai írások, 1754–1781*. Budapest: Osiris,
2003., 523–565.
- KANT, Immanuel: „Levél Johann Heinrich Lambertnek“, In: Uő.:
Prekritikai írások, 1754–1781.
Budapest: Osiris. 643–646.
- KANT, Immanuel: Pragmatikus érdekű antropológia. In: *Antropológiai
írások*. Budapest: Osiris, 2005. 7–
305.
- KÁNTOR, Zoltán: „Előszó”. Uő (szerk.): *Nacionalizmuselméletek*,
Rejtjel Kiadó, Budapest 2004.
- KÄSTNER, Erich, A repülő osztály, Móra Ferenc Könyvkiadó, Budapest,
1960.
- KEMÉNY G. Gábor (szerk.): Iratok a nemzetiségi kérdés történetéhez
Magyarországon a dualizmus
korában, I. kötet, Tankönyvkiadó, Budapest, 1952.
- KERÉNYI Károly: *Hermész, a lélekvezető*. Budapest, Európa
Kiadó. 1984.
- KERN, Iso: *Husserl und Kant*. Eine Untersuchung über Kants Verhältnis zu
Kant und zum
Neukantianismus. Den Haag: Nijhoff, 1964.
- KORSCH, K.: Non-Dogmatic Approach to Marxism, in: Douglas Kellner
(Ed.): *Revolutionary Theory* (pp.
274–280). Austin–London: University of Texas Press, 1931 [1977].
- KÓS Károly: Erdély képzőművészetének problémája, In: Sas Péter (szerk.):
Kós Károly művészete, Noran
Könyvkiadó, Budapest, 2004.
- KÓS Károly: Guild of Handicraft, In: Sas Péter (szerk.): Kós Károly
művészete, Noran Könyvkiadó,
Budapest, 2004.
- KÓS Károly: Magyar művészettörténelem és Erdély művészete, In: Sas
Péter (szerk.): Kós Károly
művészete, Noran Könyvkiadó, Budapest, 2004.
- KRAUTH P. – Kömlődi F.: A Web 2.0 jelenség (és ami mögötte van). IT3
Műhely, 2008, online (2014.08.18.): [http://www.nhit-
it3.hu/_ujsite2/images/tagandpublish/Files/it3-2-2-2-u.pdf](http://www.nhit-it3.hu/_ujsite2/images/tagandpublish/Files/it3-2-2-2-u.pdf)
- KRÜGER, Peter: Bevezetés a művészettörténeti elbeszéléskutatásba: a
festészet és a költészet határai. In.: Thomka Beáta (szerk.): *Narratívák
I. Képelemzés*. Kijárat Kiadó. Budapest. 1998. 95–115.

- LEIBNIZ, G. W.: *Monadológia*. In: Uő.: *Válogatott filozófiai írások*. Európa, Budapest 1986.
- LEVINE, Joseph: *Materialism and qualia*. Pacific Philosophical Quarterly 64, University of Southern California. 1983
- LOHMAR, Dieter: *Phänomenologie der schwachen Phantasie*. Untersuchungen der Psychologie, Cognitive Science, Neurologie und Phänomenologie zur Funktion der Phantasie in der Wahrnehmung. Dordrecht: Springer, 2007.
- LUHMANN, Niklas: *Látom azt, amit te nem látsz*. In.: uő.: *Látom azt, amit te nem látsz*. Osiris Kiadó. Budapest. 1999. 108-118.
- LUKÁCS, György: *A modern dráma fejlődésének története*. Budapest: Magvető, 2008.
- LYOTARD, Jean-François: A posztmodern állapot. In Bujalos István (összeáll.): *A posztmodern állapot*. Jürgen Habermas, Jean-François Lyotard, Richard Rorty tanulmányai. Századvég Kiadó, Budapest, 1993.
- MANN, Thomas: Nietzsche filozófiája tapasztalatunk fényében. Ford. Szabó Ede. In: uő. *Válogatott tanulmányok*. Vál. Domokos Mátyás. Magyar Helikon, Budapest, 1970.
- MANNHEIM Károly: *A gondolkodás struktúrái. Kultúraszociológiai tanulmányok*. Atlantisz, Budapest, 1995.
- MANNHEIM Károly: *Ideológia és utópia*, Atlantisz, Budapest, 1996.
- MARCUS, George E. - Fischer, Michael M. J.: Az antropológia mint kultúrkritika, *Magyar Lettre Internationale*, 1995/18., <http://www.c3.hu/scripta/lettre/lettre18/14.htm>, 19 Jan 2007.
- MARIN, Louis: A reprezentáció. In.: Bacsó Béla (szerk.): *Kép – fenomén – valóság*. Kijárat Kiadó. Budapest. 1997. 220-228.
- MÁRKUS, Gy.: Four Forms of Critical Theory – Some Theses on Marx's Development, in: *Language and Production. A Critique of the Paradigms*. Dordrecht-Boston-Lancaster-Tokyo: Kluwer-Reidel, 1986. 126–145. Magyarul: „Az ideológiakritikáról – kritikailag“, fordította: Demeter Tamás. In: *Magyar Filozófiai Szemle* 1997/5–6. 919–955.
- MÁRKUS, Gy.: On Ideology-Critique – Critically, in: *Thesis Eleven* 43, 1995. 66–99. Reprinted in: *Culture, Science, Society*. The Constitution of Cultural Modernity. Leiden – Boston: Brill. 455–498. Magyarul: „Az ideológiakritikáról – kritikailag“, fordította: Demeter Tamás. In: *Magyar Filozófiai Szemle* 1997/5–6. 919–955.
- MARX, K.–Engels, F.: *A német ideológia*. Budapest, 1845 [1988].
- MCGINN, Colin: *The character of mind. An Introduction to the Philosophy of Mind*. New York, Oxford University Press Inc., 1996.
- MERLEAU-PONTY, Maurice: Az észlelés fenomenológiája (részlet). In: A

- fenomenológia a társadalomtudományokban*. Gondolat, Budapest, 1984.
- MERLEAU-PONTY, Maurice: *Fenomenologia perceptiei*. Aion, Oradea, 1999.
- MERLEAU-PONTY, Maurice: *A szem és a szellem*. In: *Fenomén és mű*. Fenomenológia és esztétika. (Szerk. Bacsó Béla) Kijárat, Budapest, 2002.
- MERLEAU-PONTY, Maurice: *A látható és a láthatatlan*. L'Harmattan, Budapest, 2006.
- MEZEI Balázs: *A tiszta ész krízise. Edmund Husserl kései munkájáról*, In: Husserl, Edmund: *Az európai tudományok válsága*, II. köt., Atlantisz, Budapest, 1998.
- MIKÓ Imre: A nemzetiségi törvényjavaslat képviselőházi általános vitája. In: Uő.: *Nemzetiségi jog és nemzetiségi politika*, Optimum Kiadó.É.n.
- MITCHELL, W. J. Thomas: *Iconology: Image – Text – Ideology*. The University of Chicago Press. Chicago. 1986. 1-46.
- MITCHELL, W.J.T.: *Picture Theory*. The University of Chicago Press, Chicago–London, 1994.
- MITTELSTRAß, Jürgen: *Wissenschaft als Lebensform. Reden über philosophische Orientierung n in Wissenschaft und Universität*, Frankfurt/Main: Suhrkamp, 1982.
- MOTYL, A. J. (szerk.), *Encyclopedia of Nationalism II*. köt., Academic Press, San Diego – London 2001.
- MÜLLER, Marion G.: Visual competence: a new paradigm for studying visuals in the social sciences? *Visual Studies*, 2008, 23(2): 101–112
- NAGEL, Thomas: *What is it like to be a bat?* *Philosophical Review*, (repr. In: *Mortal Questions*), 1974.
- NAGY Gabriella Ágnes: A hiány színháza: bevezetés a magyar színházi élet 1945 utáni állapotához, In: Imre Zoltán (szerk.): *Átvilágítás. A magyar színház európai kontextusban*. Áron, Budapest, 2004.
- NÉMETH Lajos: *A XX. század művészete. A historizmustól a szecesszióig*, Corvina Kiadó, Budapest, 1974.
- NEUMER Katalin: *Nyelv, gondolkodás, relativizmus. Filozófiai vizsgálódás*, In: Neumer Katalin (szerk.): *Nyelv, gondolkodás, relativizmus*, Osiris, Budapest, 1999.
- NICULESCU, Ștefan, *George Enescu despre principiile sale de creație*, in: Ștefan Niculescu, *Reflecții despre muzică*, Editura Muzicală, București, 1980.
- NIETZSCHE, Friedrich: *A tragédia születése*. Ford. Kertész Imre. Európa,

- Budapest, 1986.
- NIETZSCHE, Friedrich: A történelem hasznáról és káráról, Akadémiai, Budapest 1989.
- NYÍRI Kristóf: *Ludwig Wittgenstein*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1983.
- NYÍRI Kristóf: *A gondolkodás képelmélete*.
<http://mek.niif.hu/00500/00587/html/>
- OLAY Csaba: Nyelv, értelmezés, gondolkodás Gadamer hermeneutikájában. In: *Hermeneutika, esztétika, irodalomelmélet* (Szerk. Fehér M. István és Kulcsár Szabó Ernő). Osiris, Budapest, 2004.
- O'REILLY, T.: What Is Web 2.0: Design Patterns and Business Models for the Next Generation of Software. Communication & Strategies, 2007.
- ORWICZ, M.R.–Beauchamps, C.: Critical Discourse in the Formation of a Social History of Art. Anglo-American Response to Arnold Hauser, in: *Oxford Art Journal*, Vol. 8, No. 2., 1985. pp. 52–62.
- PALETSCHEK, Sylvia: „Die Erfindung der Humboldtschen Universität. Die Konstruktion der deutschen Universitätsidee in der ersten Hälfte des 20. Jahrhunderts”, *Historische Anthropologie*, Jg. 10, 2002, 183–205.;
- PALETSCHEK, Sylvia: Verbreitete sich ein Humboldtsches Modell an deutschen Universitäten im 19. Jahrhundert? *Humboldt international. Der Export des deutschen Universitätsmodells im 19. und 20. Jahrhundert*, hrsg. R. Ch. Schwinges, Basel 2001, 75–104.; „The Invention of Humboldt and the Impact of National Socialism: The German University Idea in the First Half of the Twentieth Century”, *Science in the Third Reich*, ed. M. Szöllösi-Janze, Oxford: Berg, 2001 (German Historical Perspectives, XII), 37–58.
- PÁNDI Marianne: *Hangversenykalauz III. Kamaraművek* Zeneműkiadó, Budapest, 1975
- PÁNDI Marianne: *Hangversenzkalauz IV. Zongoraművek*, Zeneműkiadó 1980.
- PATOCKA, Jan: *Le monde naturel comme problème philosophique*, cseh nyelvből ford. Jaromir Danek és Henri Declève, Dordrecht, Kluwer Academic Publishers, 1976.
- PATOCKA, Jan: *Le monde naturel et le mouvement de l'existence humaine*, ford. Erika Abrams, Dordrecht, Kluwer Academie Publishers, 1988
- PATOCKA, Jan: *Philosophie, phénoménologie, politique*, Grenoble, Jérôme Millon, Krisis, 1992
- PATOCKA, Jan: *A természetes világ és a fenomenológia*, in *Mi a*

- cseh?* Ford. Kiss Szemán Róbert és Németh István, Pozsony, Kalligram, 1996.
- PATOČKA, Jan: *A szerző utószava „A természetes világ mint filozófiai probléma” cseh kiadásához*, ford. Rózsahegyi Edit, in *Gond* 13-14, 1997. 116-179.
- PATOČKA, Jan: *Mi az egzisztencia?* In: *Gond* 13–14, 1997., 81-100.
- PAYOT, Daniel: *Az értelem érzéki átjárói*. In. Házás Nikoletta (szerk.): *Változó művészetfogalom*. Kijárat Kiadó. Budapest. 2001. 281-292.
- PELIKAN, Jaroslav: *The Idea of University. A Reexamination*. New Haven: Yale University Press, 1992.
- PINKARD, Terry: *Hegel. A Biography*, Cambridge University Press, Cambridge 2000.
- PLATÓN: *Kharmidész*. In: *Platón Összes Művei I*. Európa Könyvkiadó, Budapest, 1984
- PLÉH Csaba: *A természet és a lélek*, Osiris Kiadó, 2003.
<http://www.hik.hu/tankonyvtar/site/books/b52/index.html>
- PÓCZIK Szilveszter: *Az iszlám forradalom. Négy műhelytanulmány a radikális iszlámról*. IDRResearch Kft/Publikon Kiadó, Pécs, 2011
- POPPER, K.: *What is Dialectic?*, In: *Conjectures and Refutations. The Growth of Scientific Knowledge* (pp. 312–335). New York–London: Basic Books, 1962
- RAJECZKY, Benjamin: *Mi a gregorián?* Zeneműkiadó, Budapest, 1981.
- RAPHAEL, Max: *A műalkotás és a természeti minta. Cézanne: Mont Sainte-Victoire*. In.: *Athenaeum* 1/4. T-Twins. Budapest. 1993. 43-86.
- RAZ, Joseph: *Multikulturalizmus – liberális szempontból*, In: *Fischmidt Margit (szerk.): Multikulturalizmus*, Osiris-Láthatatlan Kollégium, Budapest, 1997.
- RÉV Ilona: *Építészet és enteriőr a magyar századfordulón*, Gondolat Kiadó, Budapest, 1983.
- RICHIR, Marc: *A fenomenológia értelme. A látható és a láthatatlan*. *Vulgo*. 2004/1.
- RICŒUR, Paul.: *Soi-même comme un autre*, Éditions du Seuil, Paris, 1990.
- RICŒUR, Paul: *Mi a szöveg?* In: *Uő: Válogatott irodalomelméleti tanulmányok*. Budapest, Osiris Kiadó 1999
- RIEDEL, Manfred: *Für eine zweite Philosophie*. Frankfurt/Main: Suhrkamp, 1988.
- RIEPE, D.: “Review of ‘The Crisis of the Renaissance and the Origin of Modern Art’”, in: *Philosophy and Phenomenological Research* 27/1., 1966. 124–126.
- ROLLAND, Romain: *Marile epoci creatoare, Cântecul învierii*, Editura

- Muzicală, București.
- ROMSICS Ignác: „A nemzetállamiság történeti dilemmái Kelet-Közép- és Délkelet-Európában”, in: Uő.: Múltról a mának, Osiris, Budapest, 2004.
- ROPOLYI László: *Az internet természete*. Typotex, Budapest, 2006.
- RORTY, Richard: *Philosophy and the Mirror of Nature*. Princeton: Princeton University Press, 1979
- ROSADO HADDOCK, G. E.: *The Young Carnap's Unknown Master*. Ashgate Publishing, 2008.
- ROTHBLATT, Sheldon: *The Modern University and Its Discontents. The Fate of Newman's Legacies in Britain and America*, Cambridge: Cambridge UP, 1997.
- ROY, J.-M.: Carnap's Husserlian Reading of the Aufbau, in: Steve Awodey – Carsten Klein (Eds.): *Carnap Brought Home: The View from Jena* (pp. 41–62). Chicago–La Salle: Open Court, 2004.
- SCHELER, M.: *Versuch zu einer Soziologie des Wissens*. München/Leipzig: Duncker & Humblot, 1924.
- SHELLING, Wilhelm Joseph: Előadások az akadémiai stúdiumok módszeréről, ford. Zoltai Dénes, *Magyar Filozófiai Szemle XXIX*, 1985/5–6.
- SCHILLER, Friedrich: *Friedrich Schiller válogatott művei*. I. Szerk. Vajda György Mihály. Budapest, 1955.
- SCHILLER, Friedrich: *Az örömhöz. Válogatott versek*. Válogatta Gergely Erzsébet. Európa, Budapest, 1960.
- SCHILLER, Friedrich: A messinai menyasszony. Ford. Jékely Zoltán. In: F. Schiller összes drámái. Magyar Helikon, Budapest, 1970.
- SCHILLER, Friedrich: *Művészet- és történelemfilozófiai írások*. Ford. Papp Zoltán. Atlantisz, Budapest, 2005.
- SCHILLER, Friedrich: Levelek az ember esztétikai neveléséről. Ford. Papp Zoltán. In: uő. *Művészet- és történelemfilozófiai írások*. Atlantisz, Budapest, 2005.
- SCHEER, Léo: *La démocratie virtuelle*. Flammarion, Paris 1994.
- SCHELSKY, Helmut: *Einsamkeit und Freiheit. Idee und Gestalt der deutschen Universität und ihrer Reformen*, Hamburg: Rowohlt, 1963.
- SCHLETT István: *A nemzetiségi törvényjavaslat országgyűlési vitája*. TTFK – Kortárs, Budapest, 2002.
- SCHMID, H. B.: *Subjekt, System, Diskurs*. Edmund Husserls Begriff transzendentaler Subjektivität in sozialtheoretischen Bezügen. Dordrecht–Boston–London: Kluwer AP, 2000.
- SCHWEITZER, A., *Szó és hang viszonya Bachnál*. Részlet Schweitzer Bach-monografiájából. In: Albert Schweitzer, *Életem és gondolataim*, Gondolat, Budapest, 1974.
- SEARLE, John R.: *The rediscovery of the mind*. Cambridge–

- Massachusetts–London–England, The Mit Press, 1992.
- SIEWERT, Charles: *Cognitive Phenomenology*. In: *Tim Bayne-Michelle Montague*, Oxford University Press, Oxford, 2011,
- SRUBAR, Ilija: Aszjektív fenomenológia, életvilág és humanizmus, ford. Sajó Sándor, in *Gond*, 13-14., 1997.
- STEIGER Kornél *Az arisztotelészi proairészis fogalmáról*, <http://phil.elte.hu/OKozepTanSzem/SteigerProaireszisz10feb9.pdf>
- STRAWSON, Galen: *Mental reality*. Massachusetts London, England, The MIT Press Cambridge , 2010.
- STRAWSON, Galen: *Intentionality and Experience. Terminological Preliminaries*. in: *Phenomenology and Philosophy of Mind*. Woodruff Smith, David & Thomasson, Amie L. (ed.). Oxford University Press. 2005.
- SZABÓ Zsigmond: *A keletkezés ontológiája. A végtelen fenomenológiája*. ELTE BTK Filozófiai Intézet–L'Harmattan–Magyar Filozófiai Társaság, Budapest, 2005.
- SZABOLCSI, Bence, Beethoven. *Művész és műalkotás. Két korszak határán* Zeneműkiadó, Budapest, 1970.
- SZENT JAKAB apostol levele, 5.12, in: *Biblia*
- SZÜCS Jenő: A nemzet historikuma és a történelemszemlélet nemzeti látószöge. In: *Uő.: Nemzet és történelem*, Budapest, Gondolat, 1984.
- TARNAY László: *Etika és irodalomtudomány*, In: *Irodalomelmélet az ezredvégen* (Szerk. Ármeán Otília, Fried István, Odorics Ferenc). Gondolat Kiadói Kör–Pompeji, Budapest–Szeged, 2002.
- TAYLOR, Charles: *Az elismerés politikája*, In: *Fischmidt Margit (szerk.): Multikulturalizmus*, Osiris-Láthatatlan Kollégium, Budapest, 1997.
- TENGELYI László.: *Élettörténet és sorsesemény*, Atlantisz, Budapest, 1998.
- TODOROV, Tzvetan: *Noi și ceilalți. Despre alteritate* (Mi és a többiek. A sokféleségről), Institutul European, Iași, 1999.
- TORONYAI Gábor: *Az interkulturalitás fenomenológiájának alapjai* Edmund Husserl késői gondolkodásában, *Pro Philosophia fűzetek*, 2004 /2.
- TÖRÖK J.- Barsi B.- Dobszay L. *Katolikus liturgika, III. A zsolozsma*. Dobszay László, A Liszt Ferenc Zeneművészeti Főiskola Egyháztörténeti Tanszéke és a Magyar Egyházzene társaság, 1999.
- TÓKÉS István: *Új hermeneutika*. Budapest, Hermeneutikai Kutatóközpont, 1999.
- TYE, Michael: *Qualia*. Stanford Encyclopedia. 2007.
- ULLMANN Tamás: *A francia fenomenológia kialakulása és Merleau-Ponty észleléselemlete*. *Metropolis*. 2004/3.
- UNITED NATIONS, *E-government Survey* 2014. E-government for the

- Future We Want. UN-DESA, New York, 2014.
- UNGVÁRI ZÍNYI Imre: Dialógus. Interpretáció. Interakció. A hermeneutikai dialógus-modell, In: Ungvári Zinyi Imre: *Dialógus. Interpretáció. Interakció. Közéltések a kultúra kommunikatív értelmezéséhez*, Mentor, Marosvásárhely, 2005.
- UNGVÁRI ZÍNYI Imre: Az interkulturális kommunikáció etikájáról. In: Veress Károly–Gál László (szerk.): *A határok átjáthatóságáról. Tanulmányok a Hermeneutika és kultúra valamint A kommunikáció és az interkulturalitás filozófiai mesterképzőn folyó filozófiai kutatások köréből 2004-2006*. Presa Universitara Clujeana, 2006.
- URICCHIO, W.: The algorithmic turn: photosynth, augmented reality and the changing implications of the image. *Visual Studies*, 2011, 26(1): 25–35.
- VAJDA Mihály: *Önismeret és filozófia*. Többlet, III.évf. 1. (VII.) szám, 2011. szeptember
- VAN GULICK, Robert: *Consciousness*. Stanford Encyclopedia of Philosophy, 2014
- VÁRNAI Péter: *Oratóriumok könyve*, Zeneműkiadó, Budapest, 1972.
- VERESS Károly: „Az egyetem filozófiájáról. Az egyetemre vonatkozó diskurzusok pluralitása”, *Korunk*, 8. évf. 4. sz. (1997), 6–19.
- VERESS Károly: *Egy létparadoxon színe és visszája. Hermeneutikai kísérlet a nem lehet-probléma megnyitására*. Pro Philosophia, Kolozsvár, 2003.
- WALDENFELS, Bernhard: A lét szétrobbanása. In: *Kép, fenomen, valóság* (Szerk. Bacsó Béla). Kijárat, Budapest, 1997.
- WALDENFELS, Bernhard: Felelet arra, ami idegen. Egy reszponzív fenomenológia vázlata. *Gond*. 1999/20.
- WESTERA, Wim: *The Digital Turn*. Author House, Bloomington, 2013.
- WITTGENSTEIN, Ludwig: *Filozófiai vizsgálódások*, Atlantisz, 1998.
- WOLLHEIM, Richard: Valamiként-látás, benne-látás és a képi reprezentáció. In.: Bacsó Béla (szerk.): *Kép – fenomen – valóság*. Kijárat Kiadó. Budapest. 1997. 229-241.
- ZAHAVI, Dan: *Intentionality and Experience*. Synthesis Philosophica, 2005

E-irodalom

- NIELSEN, J., Agile Development Projects and Usability. Nielsen and Norman Group, 2008, online (2014.08.18.):
<http://www.nngroup.com/articles/agile-development-and-usability/>
- NIELSEN, J., iPad Usability: Year One. Nielsen and Norman Group, 2011, online (2014.09.11):
<http://www.nngroup.com/articles/ipad-usability-year-one/>

- NIELSEN, J., Utilize Available Screenspace. Nielsen and Norman Group, 2011, online (2014.09.11):
<http://www.nngroup.com/articles/utilize-available-screen-space/>
- ROPOLYI, L.: *Facebook as Social and Non-social Network*.
Keynote Presentation, Argumentor Conference
Oradea, 2014, online (2014.10.05.):
<https://argumentor.files.wordpress.com/2014/10/ropolyi.pdf>
- SCHROEDER, J.E.: Visual Consumption in an Image Economy. Social Science Research Network, 2004,
online (2014.08.18.): <http://ssrn.com/abstract=499082>
- THOMASON, L., Web Site Usability Checklist. Keynote. Netmechanic, 2004, 7(4), online (2014.09.11):
http://www.netmechanic.com/news/vol7/design_no4.htm
- WORLD WIDE WEB CONSORTIUM (W3C): *Web Akadálymentesítési Útmutató 2.0.*, 2008, online (2014.09.11.):
<http://www.w3c.hu/forditasok/WCAG20/online>